

NEGATIIVINEN SUOMALAISSUUSPUHE YHTEISÖN RAKENTAJANA

P e t r i R u u s k a

● Käsittelen tässä kirjoituksessa puhetta suomalaisuudesta yhteisön ja yhteisyyden rakentamisena, mikä nähdäkseni on tämän puheen tärkeimpiä tehtäviä – asia, joka vielä jokin aika sitten ei taatusti olisi ollut uutinen. Utiseksi sen tekee nykyisin se, että puhetta suomalaisuudesta on viimeaikoina purettu osiin *kuka puhuu* -kysymyksillä, mikä seurauksena puheen yhteisöllistä merkitystä voi olla vaikea hahmottaa. Tästä purkutyöstä on ollut se terve seuraus, että itsensänselvyyden sijasta on uudella lailla mahdollista kysellä tätä yhteisön rakentamista, eli *kuinka* puhe suomalaisuudesta sen tekee?

Puhe suomalaisuudesta on jokapäiväistä ja monitasoista. Tiedotusvälineiden mukaan esimerkiksi Euroopan unionissa suomalaiset ”tiedetään” konstailemattomiksi ja suoraan asiaan meneviksi, ja hyvinvointivaltion malli taas kielii sosiaalisesta vastuusta ikään kuin osana kansanluonnetta. Tällä lailla puhe suomalaisuudesta on sidoksissa Suomen valtion, sen käytäntöihin ja edustajiin useimmiten tilanteissa, joissa vastapuolena ja vertailun kohteena on joku toinen valtiollinen kansa. Tässä kansallisessa valtiossa puhutaan kuitenkin myös paljon tavalla, joka on ennen muuta suomalaisten keskinäistä puhetta suomalaisuudesta. Keskityn tässä artikkelissa erityisesti tähän jälkimmäiseen näkökulmaan.

Suomalaisten keskinäistä puhetta suomalaisuudesta on luonnehdittu siten, että se on usein kuvaajan ulko- ja yläpuolisuutta suhteessa määrittelyn kohteeseen (Peltonen 1988; Apo 1998), ja tarkemmin kyseessä on eliitin – siis suomeksi parhaimmiston – suhde kansaan, tämän suhteen synnyttämä puhetapa. Niin ikään on sanottu, että tämä ennen muuta kotimaisen kulttuuriparhaimmiston harrastama suomalaisuuspuhe on siinä määrin tuttu kaikille suomalaisille, että tuon puhujan position osaa ottaa jokainen (Alasuutari 1998). Kun asia määritellään näin, ei ”kansaa” itse pääse puhumaan suomalaisuudesta lainkaan, sillä heti suun auettua puhuja määrittyy parhaimmiston edustajaksi. Ei siis ole ihme, jos ”kansaa” tuntuu pikemminkin elävän suomalaisuuttaan kuin puhuvan siitä.

Tästä parhaimmiston positiosta määritely suomalaisuus onkin muodostunut varsinaiseksi kansalliseksi kauhukabinetiksi, jossa suomalaisuus esittäytyy surkeana torsona verrattuna ns. vanhoihin kulttuurikansoihin: suomalaiset ovat keskensyntyneitä, metsäläisiä, kärsivät merkkimaailman köyhyydestä ja kelvottomista kommunikaatiotaidoista, ja suomalaisesta viinapäästä. Matti Peltonen (1998) on todennut, että vaikka tällainen murskaavan vähättelevä omakuva ei ole maailmassa ainutlaatuinen, on se suomalaisen kansallisen omakuvan kiinnostavin piir-

re. Erityisesti suomalaista tässä on se, että koemme tällaisen puheen ”kulttuurisena analyysinä” (Peltonen 1988, 80).

Haluan tässä artikkelissa ottaa vakavasti väitteen, että tällainen puhe suomalaisuudesta on puhujan ulko- ja yläpuolisuutta suhteessa määrittelyn kohteeseen. Tällöin on aluksi todettava, ettei silloin määrittelmällisesti ole kyse omakuvasta, sillä määrittelijä ja määrittelyn kohde ovat kumpikin omissa positioissaan, erillään. Negatiivinen kuva suomalaisuudesta on näin nimenomaan kuva toisesta, parhaimmiston rakentama kuva kansasta.

Ja silti mielestäni kyseessä on omakuva, tosin mutkan kautta. Koetan tuoda tämän esiin yksinkertaisesti palauttamalla mieleen sen seikan, ettei ”kansaa” lopultakaan ole mykkää suomalaisuuden suhteen. Tosin yhtä vähän kuin parhaimmiston harrastama kansapuue on suoraan puhetta suomalaisten yhteisöllisyydestä, on sitä myös tuon kansan harrastama, rakenteeltaan kansapuueen kaltainen herrapuue. Mutta vaikka kumpikin puhetapa koskee aidosti toisia, yhdessä niiden voidaan nähdä muodostavan puueen suomalaisuudesta yhteisönä.

Suomalaisuus yhteisönä asuu tässä yhdessä sanassa, suomalaiset, joka niputtaa monenlaiset erot yhdeksi kokonaisuudeksi. Syvemmälle aiheeseen mentäessä suomalaisuuden perusteeksi löytyy yleensä passi tai kieli, laajemmin valtio ja kulttuuri omine keskenään limittyvine historioineen, ja nämäkin kiinnekohdat ovat lopulta hyvin joustavia. Tämän joustavuuden käsittelemiseksi on suomalaisuus terveellistä hahmottaa ’kuviteltuna yhteisönä’ (Anderson 1991). Kuvitellulla yhteisöllä Anderson tarkoittaa kansakuntaa: ”se (kansaa, PR) on kuviteltu poliittinen yhteisö – ja kuviteltu luonnostaan sekä rajalliseksi että suvereeniksi” (mt., 6; suomenos PR). Hän täsmentää kansan olevan 1) kuviteltu rajalliseksi (kaikilla kansakunnilla on ehdottomat joskin joustavat rajat, joiden takana asuu toisia kansakuntia), 2) kuviteltu suvereeniksi (kansakunta on vapaa, ja vapauden havitteluin tunnus on oma suvereeni valtio) ja 3) kuviteltu yhteisöksi (huolimatta kansakunnan sisäisestä todellisesta epätasa-arvosta ja riistosta ajatellaan

kansakunnan olevan syvää, horisontaalista kumppanuutta). Kuvitellussa (imagined) yhteisössä ei kuitenkaan ole mitään kuvitteellista (imaginary) varsinkaan seurausten tasolla, ja ehkä tällaiset huomautukset olisivat tarpeettomia, mikäli Andersonin kirjan nimessä olisi varsinaiseen kansan määrittelmään kuuluva sana *political* – se virittää käsitteeseen toiminnan: tämä yhteisö on olemassa saadakseen jotakin aikaan.

Tämä artikkeli liittyy lähinnä määrittelmän kolmannen täsmennyksen tematiikkaan. Edellä kuvaamani kirjoituksen asetelma lähtee siis siitä, että suomalaisuuden tulisi määrittelmän mukaan olla horisontaalista kumppanuutta, mutta puueista tätä on ensisilmäyksellä vaikea päätellä. Esitän, että yhteisöllinen elementti on silti läsnä myös kansaa ja herrapuueissa, joita kirjoituksen ensimmäinen osa käsittelee.

Kirjoituksen toinen osa käsittelee suomalaisuuden ottamista puueeksi kahdessa arkisessa keskustelutilanteessa. Näissä erityisesti negatiivisilla luonnehdinnoilla on oma positiivinen tehtävänsä. Tällaista puhetta löytää yleensä tilanteista, jotka tapahtuvat ilman tutkijan läsnäoloa. Juuri tällaiset katkelmat ovat paljastavia yhteisön olemisen ja yhteisyyden luomisen kannalta, sillä suoraan suomalaisuudesta kysyttäessä puue kääntyy helposti siksi ”tyypilliseksi suomalaisuuspuueeksi”, jossa puhuja itse irrottautuu koko asiasta. Käsiteltyjen esimerkkien tarkoitus ei ole sanoa mitään tällaisen suomalaisuuspuueen yleisyydestä, vaan nostaa esiin yksi arkinen ja positiivinen suomalaisuuspuueen käyttö.

Tarkoitukseni ei ole tässä rakentaa kokonaisuudesta suomalaisuuden avulla käytävästä yhteisöpuueesta, vaan muutamien esimerkein osoittaa sen olemassaolo monenlaisen suomalaisuuspuueen rinnalla. Selvyuden vuoksi todettakoon vielä, että suomalaisuuspuue ei ole kokonaisuudessaan negatiivista vaan sekä negatiivista että positiivista (ks. erityisesti Apo 1998, 88–89) – kumpaakin jopa samaan aikaan – ja kaikkea tältä väliltä.

Kansapuue ja herrapuue

Kansanrunoudella on tunnetusti ollut suuri tehtävä suomalaisuuden luomisessa, joskin

lopputulokseen pääsy on ollut enemmänkin hikiä työtä kuin kypsien pensasmarjojen poimimista. Satu Apo on nimittäin edellä mainitussa kirjoituksessaan huomauttanut, että kansanrunouden kerääjät olivat aikanaan moninkertaisesti toisia verrattuna aidon kansan edustajaksi määriteltyyn informanttiin: kansanihminen edusti kaupunkilaisuuden sijasta maanviljelijää ja kerääjää alempaa sosiaaliluokkaa, puhui vierasta kieltä ja hänen katsottiin edustavan eri rotua. Kauemmas itään mentäessä mukaan tuli lisäksi uskontoero, ja informantti saattoi olla vieläpä Venäjän kansalainen, joka kunnioitti tsaaria ja piti kerääjää ulkomaalaisena, ”ruotsina”. Apo pitääkin melkoisena ihmeenä, että näistä aineksista voitiin luoda kuva yhtenäisestä Suomesta, kansasta ja kulttuurista (Apo 1998, 94). Runonkerääjiä kannusti kuitenkin ajatus siitä, että metsien kylistä suomalaisuus oli löydettävissä turmeltumattomassa alkumuodossaan. Huolimatta moninkertaisesta toiseudesta oli löydetty suomalaisuus jotain positiivista.

Suomalaisuuspuheen halveksiva ulko- ja yläpuolisuus suhteessa määrittelyn kohteeseen on tulkittu myöhemmän menneisyyden tuotteeksi. Se juontaa juurensa pääasiassa viime vuosisadantaitteeseen sekä erityisesti vuosiin 1905 ja 1918, jolloin suomalainen lukeneisto joutui pohtimaan uudelleen suhdettaan suomalaiseen kansaan. Annamari Sarajaksen (1962) mukaan 1800-luvun loppupuoli oli täynnä kulttuurioptimismia, joka 1890-luvun routavuosista lähtien hupenee ja lopulta päättyy äkkijyrkästi: ”Tuntuu ikäänkuin olisi meissä jotakin särkynyt”, toteaa rehtori Hjelt puheessaan ylioppilaille vuonna 1903 (mt., 114). Sarajaksen kuvauksesta henkii lukeneiston huimaava pettymys ja sitä seurannut viha, mutta myös itsereflektio. Tässä runebergiläis-topeliaanisen kansankuvan haaksirikossa lukeneisto pettyi ainakin kolmeen asiaan. Ensinnäkin se pettyi kansaan, joka ensin ilmiantoi isänmaan asiaa ajavia keisarin kuvernöörille, lakkoili ja lopulta kapinoi. Toiseksi se pettyi itse luomaansa kuvaan kansasta ja kolmanneksi myös itseensä, sillä se katsoi epäonnistuneensa siinä kansansivistystehtävässä, jonka se oli itselleen asettanut. (Apo 1998; Pel-

tonen 1998; Alapuro 1998, 181.)¹ Sävyjä tähän pettymykseen lisännee eräänlainen työtömän katkeruus, se, että 1880-luvulla perustettiin yhdistyksiä, joissa ”kansaa” itse otti aloitteen käsiinsä (Alapuro ja Stenius 1989, 35), eikä siis näyttänyt varsinaisesti tarvitsevan kellokkaitaan.

Sinänsä kulttuurinen etäisyys ja kansaa koskeva kuvasto eivät vuosisatojen aikana näyttä muuttuneen niin paljon kuin suhtautumista. Voidaan havaita, että jo esimerkiksi Daniel Jusleniuksen (1676–1752) kirjoituksissa on läsnä kulttuurista etäisyyttä määrittelijän ja määrittelyn kohteen välillä, mutta Juslenius ei ollut vielä pettynyt hellimäänsä sotilas-, agraari- ja raivaajasuomalaisuuteen; hänen kuvansa suomalaisista oli varsin ihannoiva (Jääskeläinen 1998, 55). Näin puheella suomalaisista metsäläisinä on kaiken kaikkiaan pitkät, Ruotsin vallan aikaan johtavat perinteet (Jääskeläinen 1998), mutta negatiivisen, itserasistisen (Apo 1996, 1998) sävynsä se on siis saanut vuosisadan taitteen tienoilla. Sittemmin sävy on säilynyt, vaikka parhaimmiston tullaan monista kansankeroksista, ja säilynyt osa on minimissään juuri tuo positio määrittelykohteen ulko- ja yläpuolella.

Jos sanat – ulko- ja yläpuolisuus – otetaan kuten ne sanotaan, vuosisadan vaihteen jälkeen kansakunta jakautui kahtia, ”parhaimmiston” ja ”kansaan”. Tässä mielessä parhaimmiston harrastama suomalaisuuspuhe ei koske enää suomalaisuutta andersonilaisittain ’kuvittelun yhteisön’ horisontaalisena kumppanuutena (Anderson 1991), vaan yhteisön kuvitteluun on tullut katkos. Parhaimmiston harrastama puhe suomalaisu-

1 Suomessa kulttuurituotteiden arviointi tapahtuu usein niin, että kritiikissä esimerkiksi elokuvan välittämää näkemystä maailmasta verrataan käsitykseen reaali maailmasta. Sarajakseen viitaten – siis siihen, että sivistyneistön käsitys kansasta ei ollut vuosisadan taitteessa kohdallinen ja että tällä oli omat seurauksensa – ei ehkä ole liikaa sanoa, että realismia hyveenä pitävään taideteosten arviointiperinteeseen saattaa olla erityisiä kulttuuris-historiallisia perusteita.

desta ei siis ole yhteisöpuhetta siten, että se loisi kansallista yhteisöä, vaan ”kansaa” voidaan tässä nähdä aidosti toisena suhteessa määrittelijään. Puhunkin jatkossa kansapuheesta tarkoittoaen sillä ns. tyypillistä suomalaisuuspuhetta, ja vapautan suomalaisuuspuheen toiseen, yhteisölliseen käyttöön.

”Kansaa täällä on kovin juoppoa” (ks. Peltonen 1988) -lausahdukselle on löydettävissä vastineita tämän ”kansan” harrastamasta herrapuheesta. Herrapuheen löytää hyvin helposti arkisista tilanteista tai vaikka sitten radion avaamalla. Populaarikulttuurissa kansa puhuu herroista edustajiansa, esimerkiksi Irwinin välityksellä. Laulussa *Härmäläinen perusjuntti* otetaan käyttöön kaikki stereotyyppiset, sivistyneistön rakentamat suomalaisuuskuvat, ja todetaan näiden kuvien kantajan olevan se ”oikea härmäläinen” – kysymys kuuluu, kuka on se väärä, ja osoite on varsin selkeä. Tässä puheessa ”herrat” ovat tosiaan sitä, mitä ”kansaa” on toisaalla: ulkopuolisia ja alempia. Alemmuus ei tässä puheessa synny siitä, että herrat asetettaisiin näivästi jollekin määrittelijää alemmalle yhteiskunnallisen vallankäytön tasolle, vaan erityiseksi ymmärretystä elämäntavasta, jonka skaala ulottunee hienostelusta *Tuntemattoman sotilaan* Lammioon. Herrapuheen kuvaamassa elämäntavassa muut sankarit käyvät karkeloissa, mutta syyn karkeloihin teoillaan tarjonnut on juhlista poissa, todennäköisesti iltavuorossa tai jos vapaalla, niin kohta putkassa.

Jari Heinonen (1997) on käsitellyt kansanomaista suomalaisuutta sellaisena kuin se ilmenee Aleksis Kiven, Väinö Linnan, Junnu Vainion ja Irwinin tuotannossa. Vahvaa mepuhetta (ks. esim. kirjan loppuluku) viljelevässä teoksessaan Heinonen asettuu selkeästi kansanomaisen suomalaisuuden puolelle:

”He (Irwin ja Vainio, PR) eivät ole mitään rui-kuttajia, osaansa tyytyväisiä ja epäonnistumaan tuomittuja, alati uuninpankolla viihtyviä ja televisiota tuijottavia ”paskahousuja”, niin kuin Matti Wuori -- hieman ilkeästi suomalaisista sanoo. Kansanomaisesta kulttuurista päin katsottuna paskahousut löytyvät kyllä kokonaan muualta – tämän nyt vähintäänkin olen toivoakseni kyennyt lukijoille kirjassani välittämään!” (Heinonen 1997, 212.)

Viimeistä lausetta voidaan pitää hyvänä esimerkkinä herrapuheesta: siinä kansanomaisen kulttuuri on puhujan positio ja määrittelyyn kohde on sananmukaisesti kokonaan muualta, määrittelijän ulko- ja alapuolella.

Voimme keskustella siitä, toteutuuko erityisesti yläpuolella oleminen herrapuheessa eri tavalla kuin kansapuheessa. Toki toisella osapuolella on yleensä enemmän valtaa saada määritelmänsä vaikka aina laeiksi tai kouluaineiksi asti, kun taas toisen on yleisen ja ainakin todenmakuisen näkemyksen mukaan tyydyttävä lähinnä jupinaan ja ajoittaiseen äänestämiseen. Tämän jälkeen voimme aprikoida, kuinka paljon enemmän valtaa noin suunnilleen toisella osapuolella on suhteessa toiseen erilaisissa tilanteissa.

Taistelu tuulipukuja vastaan

Selkeästi voidaan kuitenkin osoittaa, että kummankin puhe koskee yleensä toisen ”elämäntapaa”, jonka katsotaan poikkeavan omasta ”elämäntavasta”: kun tietyllä tavalla sivistynyt vaikkapa valittaa joidenkin toisten käyttävän valkoisia urheilusukkia tai tuulipukua ja pitää tätä osoituksena suomalaisesta barbariasta, pitää toisella lailla sivistynyt valittamista puhtaasti voughottamisena.

Sen sijaan, että näistä toista nimitettäisiin esimerkiksi käytännölliseksi asenteeksi ja toista esteettiseksi (Bourdieu 1984), tai pidettäisiin ne jotenkin muuten erillään, voidaan ajatella kummankin toteuttavan samaa tarkoituksenmukaisuuden maksimointia: kummankin puhujan elämässä on tarkoituksenmukaista esimerkiksi pukeutua tietyllä tavalla, vaikkapa joko ”mukaviin” tai ”tyylikäisiin” sukkiin, tai miten hyvänsä pukeutuminen – tai syöminen ja juomatavat tai mikä tahansa käytäntö – sitten perustellaankaan. Tähän näyttää liittyvän se, että oma tarkoituksenmukaisuus ymmärretään parhaaksi tavaksi. Kenenkään elämässä ei (toivottavasti) ole sen jokaisena hetkenä tarkoituksenmukaista toimia yhdellä ja samalla tavalla, mutta kansa- ja herrapuheissa sekä omat että toisen tavat esitetään jonkinlaisina sisäisesti yhtenäisinä mutta toisistaan erillisinä kokonaisuuksina, elämäntapoina, jotka

sitten ovat alttiina arvioinnille. Arvioin tekee helpoksi nimenomaan kieltäytyminen näkemästä sävyjä, ja elämäntapa löytyy siis ehkä enemmän kuvauksista kuin elävästä elämästä. Yleensä tarkoituksenmukaisuuden arvioinnin sanelee tilanne:

”Pukeutuminen

Vapaata, mutta pakollista. Rentoon elämänmenoon kuuluu rento ja epämuodollinen pukeutuminen. Baareissakin pärjää samalla vaatekerralla kuin koulussa, joten älä turhaan ota mukaasi matkalaukullista ykkösiäsi. Tuulipuku-lenkkarilinja on kuitenkin parempi jättää vain urheiluun, ne eivät kuulu Hollantilaiseen katukuvaan. Itse asiassa ne mielletään alhaisen koulutustason ja alemman yhteiskuntaluokan merkeiksi. Älä unohda sadepukua ja tuulenpitävää takkia! Myös talven kylmyys voi yllättää, sillä ainainen tuuli viilentää ilmaa ja ui liiveihin.”²

Hollantilaista elämää suomalaiselle esittelevässä esimerkissä vihjataan ulkoiluvarusteiden kotimaiseen käyttöön myös muissa kuin niille erityisesti sopivissa tilanteissa, mutta nuokin asusteet ovat toisinaan tarpeen. Kirjoitus ei kuitenkaan syyllistä ”kahisevia” – kuten Virossa suomalaisia kuulutaan nimittävän – vaan konteksti, johon asu ei sovi, on ”hollantilainen katukuva”, ja aiheen vihjeen kertomiseen antaa se, minkä merkiksi asu siellä mielletään. Kirjoitus on lempeän kasvattava, ja sen kohde sellainen suomea taitava henkilö, jolta tämä tieto puuttuu ja jonka on lähinnä omaksi parhaakseen hyvä olla asiasta tietoinen. Seuraavassa katkelmassa vaateparsa ulotetaan kuitenkin tilanteita pidemmälle, ”elämäntavaksi”, ja sillä stigmatoidaan suuri joukko ihmisiä tyypilliseen kansapuhe-tyyliin:

Huomenna on Bradley Hallissa kansainvalinen ilta, ja kaikkia ulkomaalais-opiskelijoita on kosiseltu esiintymään kansallisissa asuissaan. Sain selitellä aika pitkään, että ”Suomessa kansallinen pukeutuminen noudattelee lahina verkkarilinjaa. Toisaalta olisin kyllä ollut aika naky tanhutessani ympäri yliopistoa letit liehuen 100% villaa olevassa, 2 numeroa liian pienessä (tadilla peritty) Laatokan Karjalan kansallispuvusta 30 asteen helteeseen. Helin ja Johannan kanssa olemme sopineet alustavasti tuulipuku- ja korkokenka-asukokonaisuudes-

ta, joka ainakin Kalliossa ja Keski-Suomen taajamissa näyttää olevan suurta huutoa ”kypsemman” naisvaen keskuudessa...”³

Kentuckyssa opiskelevan henkilön esimerkiksi vihjaa samaan kuin edellinenkin sen osalta, että tietty tapa pukeutua kielii ihmisen sosiaalisesta asemasta sekä lisäksi monesta muusta asiasta, joita kertoja ei ilmeisesti-kään jaa. Vaikka viimeinen lause kertoo aidosti toisista, viittaa asian yhteisölliseen puoleen katkelmassa vahvasti se, että henkilö saa ”selitellä aika pitkään”; tilanteessa ei ole mahdollista sanoa, että sellaisia ”ne” nyt vaan ovat, sillä juuri suomalaisuutensa kautta kirjoittaja on yksi ”niistä”. Henkilö kokee tarvetta selitellä asian kansallista puolta, ja itsekin suomalaisuudesta osallisena suhtautuu kuvaamaansa asiaan ehkä osin häpeillen, osin ironisesti. Katkelmassa luodaan lisäksi tilanteita, joihin mikään kansalliseksi mainittu tyyli ei oikein sovi. Ja kansallisinkaan ”jurpous” ei lopulta ole tyystin kansallista:

”Tuulipuku on Suomen kansallispuuku, mutta löytyy niitä jurpoja muualtakin. Astellessani ensimmäisille luennoilleni De Montford university Bedfordissa Englannissa, oli suuni loksahda auki: Koko kampuksen täydeltä oli verkkapukua, adidaksen collegea, Manchester United-idolipaitaa, puhumattakaan paikallisen rugbyclubin edustusasuista. Sortsit ja sporttinen t-paita ovat varma tapa sulautua joukkoon, säällä kuin säällä.”⁴

Periaatteessa suomalaisuuspuheen voi tавata ja avata vaikka kuinka huvittavilta tuntuvista aiheista tahansa. Se on kuitenkin varsin vakavaa puhetta sekä kansa- että herra-

2 Otranen, Niina & Åström, Maarit (1997): Pukeutumisen... (viitattu 14.8.1999). Saatavilla <http://www.muodossa: <URL: http://www.matarajypoly.fi/oppilaat/Groningen/VRIJTJD.HTM#Pukeutuminen>>.

3 Segerholm, Virve (1999): Rohkeita suomalaisia maailmalla: Virve Segerholm (viitattu 14.8.1999). Saatavilla www.muodossa: <URL: http://www.hlti.fi/~club/vaihtis/virve.htm>.

4 Miira Rauhamäki (1998): Siideriä, siideriä, sanoo vaihto-opiskelija Englannissa. *Jyväskylän ylioppilaslehti*-online (26.11.1998, viitattu 14.8.1999). Saatavilla www.muodossa: <URL: http://www.jyu.fi/jyy/jylkkari/indexarkisto.html>.

muodoissaan siinä mielessä, että siitä on vaikea löytää varsinaista kunnioitusta 'toiseksi' määriteltä kohtaan. Kaiken kaikkiaan kansapuhe ja herrapuhe ovat monilta osin samanlaisia yleiseltä otteeltaan: määrittelijä on määrittelynsä kohteen ulko- ja yläpuolella. Määrittely koskee lisäksi yleensä toisen "elämäntapaa", jonka markkeriksi riittää esimerkiksi juuri pukeutuminen ja jonka kautta päästään haluttaessa puhumaan tuon toisen kelvottomuudesta yleensä. Toisen poissaolo määrittelijän omasta asemasta kummassakin puheessa antaa lisäksi ymmärtää, että niissä on lakattu kuvittelemasta yhteisöä. Edelleen kyse on ennen muuta puhetoivoista, jotka tuttuudessaan ovat kenen hyvänsä käytettävissä.

Silti edelleen jää auki kysymys, miksi omaa tapaa tehdä asioita tulee tyrkyttää muille suomalaisille? Jos nyt asiat ovat tosiaan sillä tolalla, että herrapuhe ja kansapuhe toiseuttavat kumpikin kohteensa siten, että näissä ei ole enää kyse suomalaisuudesta yhteisöpuheena, miksi näitä puheita jatketaan? Minkä vuoksi kaikki katsovat tarpeelliseksi sanoa jatkuvasti tietyistä toisista jotain, jos keran ero näiden välillä on fundamentaalinen?

Haluan tässä palauttaa kansa- ja herrapuheet osaksi yhteisöä koskevaa keskustelua näkemällä ne suomalaisuuspuheen kahtena puolena. Ratkaisu on ennen muuta metodinen – ainakin aluksi – sillä kummassakin puheessa toisen poissaolo puhujan omasta asemasta on niin vahvaa, ettei eväitä yhteisöpuheen osoittamiseen tahdo itse keskustelusta löytyä. Yhteisöllisyys on silti kummassakin läsnä esimerkiksi siinä, että aina suomalaisen sanoessa jotain "kansallisesti toisesta", osuu pilkka niin sanotusti omaan nilkkaan, ja samoin käy tietysti kehuille. Toisesta ei siis voida vaieta, ja yleensä tätä täytyy tavalla tai toisella kouluttaa omaksumaan "oikea" tapasen sijasta, että toinen jätettäisiin rauhaan. Näin valkoisista urheilusukistakin puhuttaessa on kyse lopulta sinivalkoisista sukista, olivat ne väriltään millaiset hyvänsä.

Minkä joukon parhaimmisto?

Olen käyttänyt tässä eliitti-sanana suomenosta aivan erityisestä syystä: se tuo selvästi

esiin näkökulman osajoukosta, joka kuuluu johonkin laajempaan ryhmään. Itse parhaimmisto ei ole "yksi", vaan se voidaan jakaa esimerkiksi kulttuuriseen, taloudelliseen ja poliittiseen parhaimmistoon, tai on mahdollista puhua esimerkiksi eurooppalaisesta parhaimmistosta. Suomalaisuuspuhetta kansaotteella on harrastanut (ks. Sarajas 1962) erityisesti kulttuuriparhaimmisto – vaikei toki yksin, sillä otteenhan hallitsee kuka tahansa – ja nimenomaan kansallinen sellainen.

Niin sanottu älymystö on osa kulttuuriparhaimmistoa, ja voimme kysyä sen avulla, kuinka parhaimmisto määritellään? Ja saman tien on ehkä parempi muuttaa kysymys muotoon "kuka sen tekee?", jolloin vastaus löytyy esimerkiksi *Helsingin Sanomien* tekemästä älymystökyselystä: parhaimmisto itse. Kymmenen vuotta sitten lehti kysyi kansallisuuden (suomi) ja yhteiskunnallisen aseman ("vaikuttajat") mukaan rajattuna kyselynä, keitä kansalliseen älymystöön tulisi lukea. Tämän lopputuloksena saatiin aikaan 9.4.1989 julkaistu nimilista. Tällä listalla olevilta on viimeksi perätty oikeaa suhtautumista Naton pommituksiin Kosovossa (*Helsingin Sanomat* 25.4.1999).

Yksi listaa koskevistä kritiikeistä koski aikanaan sen keräämistä, sitä, että siinä älymystö määritteli älymystön. Esimerkiksi kirjailija Merete Mazzarella totesi "Suomen Lucia-vaali" -nimisessä jutussaan: "Mutta kaikki suomalaiset eivät saa äänestää, tietenkään, vaan vain – niin, ketkä?" (*Helsingin Sanomat* 9.4.1989, osa A, s. 19). Tällainen kritiikki on osaltaan herrapuhetta: parhaimmisto katsoo itse olevansa kansan parhainta osaa, ja se on valmis neuvomaan niitä, jotka eivät pukeudu, käyttäydy tai ruokaile kuten parhaimmisto. Mandaatin tähän paremmuusarvioon he ovat saaneet lähinnä itseltään, eikä sillä siksi välttämättä ole laajempaa kannatusta. Varsinaisesti herrapuheen juurena on, että kaikilla ryhmillä ja ihmisillä on yhteiskunnassa kyllä tietty toiminnallinen asema, mutta tästä asemasta ei ole syytä päätellä yleistä paremmuutta suhteessa muihin kansalaisiin. Täsmennän väitettä seuraavassa luonteenpiirrettä koskevalla esimerkillä.

On sanottu, että suomalaisilla on heikko itsetunto. Tällä voidaan viitata toisaalta jon-

kinlaiseen kansalliseen luonnevikaan samaan tyyliin kuin joidenkin koirarotujen lonkka-vikoihin, toisaalta taas sellaiseen kulttuuris- sa soveliaaksi katsottuun itsensä esittämisen tapaan, jossa puhuja ei tee itsestään suurta numeroa. Klaus Mäkelä (1996) on kiteyttänyt jälkimmäisen lohdulliseksi lauseeksi: ”I’m not OK, you’re not OK, but that’s OK.” Siinä ei lisäksi kyse ole lopulta heikosta itsetunnosta, vaan vain siltä kuulostavasta puheesta. Mutta olipa heikko itsetunto totta tai ei, heikosta itsetunnosta ja itsensä vähättelystä suomalaisuuden määreenä on helppo puhua – vaikka emme samaa mieltä olisikaan, tunnistamme tämän puheen ja olemme sitten siitä valmiita väittelemään (ks. Keltikangas-Järvinen 1996). Puhetapa tuntuu olevan tuttu myös muualla:

Jos mies on ollut metsällä, hän ei saa kotiin palatessaan kerskailla: ”Tapoin ison pensaasta!” Hänen on istuttava hiljaa aloillaan kunnes minä tai joku muu tulee hänen nuotiolle ja kysyy: ”Mitä näit tänään?” Mies vastaa hiljaa: ”Äh, olen surkea metsästäjä. Mitäs minä nyt olisin nähnyt... ehkä ihan pienen...”. Silloin myhäilen itsekseni, koska tiedän että hän on tappanut jotakin suurta.

Kuulostaa suomalaiselta itsensä vähättelypuheelta, mutta puhujat ovat Kung San -heimon jäseniä Kalaharin autiomaasta (Giddens 1995, 89). Kuten Risto Alapuro (1993) on todennut, monet niin sanotuista kansallisista erityispiirteistä ovat tuttuja myös muille kansoille, venäläisilläkin kuuluu olevan suomalainen viinapää. Jos näitä kuvauksia ajatellaan siten, että niiden tarkoituksena on tehdä suomalaiset erityisiksi maailman kansojen joukossa, ja muut kansat kertovat itsestään samoja tarinoita, eikö tehtävässä erottautua epäonnistuta surkeasti? Vai olisi-ko niin, että näillä lausahduksilla on muita tehtäviä. Alapuron (1993, 6) vastaus on Mäkelää (1987) seuraten, että käsityksemme suomalaisten erityislaadusta on hedelmällisintä nähdä siten, että lausumat liittyvät erottautumisen sijasta keskinäiseen ymmärrettävyyteen. Esimerkiksi yllä olevan puheen tarkoituksena on heimon informantin mukaan se, että hyvä metsästäjä alkaa helposti kuvitella olevansa päällikkö, joten heimo palauttaa hänet keskinäisen ymmärrettä-

vyyden piiriin mollaamalla joukolla hänen taitojaan ja saalistaan vielä senkin jälkeen, kun metsästäjä on jo vähätellyt kaiken itse. Metsästäjän erityislaatu arvostetaan – hänellä on tietty toiminnallinen asema yhteisössä – mutta hänen on syytä olla kuvittelematta sen merkitsevän myös jotakin muuta. Mikäli tämä mainio metsämies yhdistäisi mielessään erityistaitonsa päällikkyyteen, hän samalla tulisi antaneeksi toiminnalleen sellaisen uuden merkityksen, jota muut heimon jäsenet eivät jaa.

Samalla lailla kansan harrastaman herroihin kohdistuvan naurun ja pilkan tarkoituksena voi olla yhteisyyden palauttaminen ’horisontaalisen kumppanuuden’ mielessä, se, että vaikka osa suomalaisista onkin lukenut tai tehnyt jotain muuta muita enemmän tai paremmin, ei heidän ole syytä kuvitella tästä seuraavan itsestään selvästi paremmuutta jossakin muussa asiassa, eikä ainakaan ylemmyyttä suhteessa muihin kansalaisiin. Tällä lailla kansalle sivistyneistön kekkulointi on häpeä. Kun sivistyneistö taas puhuu sivistymättömästä, tapoja ymmärtämättömästä kansasta ja näin samalla raivaa kouluttajan työmaan itselleen, sen tarkoituksena ei ehkä ole ainoastaan korostaa omaa ylemmyyttään. Yksi mahdollinen tulkinta tästä voisi olla, että kouluttamalla kansan omille tavoilleen se haluaa palauttaa yhteisyyden poistamalla artikuloimansa eron ja historian tuottamat pettymykset. Tämän eron se kokee häpeäksi.

Luonnollisesti on mahdollista, että kansapuheen tarkoituksena on lopulta säilyttää hierarkia. Mutta jos herrapuhe on rakenteeltaan samanlainen kuin kansapuhe ja myös sitä harrastavat suomalaiset, millainen selitys sille tulisi antaa? Uskottava selitys olisi todennäköisesti jokin muu kuin hierarkian säilyttäminen. Mutta miksi selittää kahta samanlaista puhetapaa kahdella eri tavalla?

Jotenkin siis näyttäisi siltä, että sekä kansa että herrapuhe rakentavat kyllä edelleenkin vuosisadan alussa opitun hierarkian, mutta hylkivät sitten tätä tuotostaan, sillä suomalaisuus ihanteellisena yhteisöllisyytenä ei ole hierarkkinen. Osana suomalaisuuspuhetta ne pyrkivät kouluttamalla tai herjaamalla

L: .hhh Mitenkäs tämmösessä myyntihhhh <työssä> että perinteinen suomalainen tapa on sitten e .hhhh tosiaan jonkun sortisenhhhhh lasin jah .hh pullon ääre- ääressäh (.)
£saunotellessa asioista keskustella£ että tuleeko sulle tämmö-

P: ÄÄÄÄÄÄÄÄää (0,2) edellisessä työssä (.) aika vähän (.) tässä n-nnykyssä (.) m (0,3) työssä (.) ollut vielä vähemmän:. Se on: (.) taakse jäänyttä.

L: Näin [on myyntitoimintaa]

P: [Se oli joskus sillon: se] oli sillon kun oltiin: (.) nuoria insinöörejä niin sillon se oli sääntö,

L: Että alko- £alkoholin kanssa [tehtiin

P: []oo: : .

L: kauppoj [a että >se<, £]

P: [Aika pal]jo.
(0,2)

P: Nyt se on siistiytynyttä.
(0,6)

L: No se on ihan hyvä, kun

P: On määrättyjä tilaisuuksia jossa sitä ei voi välttää mutta tuota (.) ne on mieluummin poikkeuksia kun sä [äntöjä]

L: [ku sääntö]jä

nimenomaisesti kuviteltuun yhteisöllisyyteen, jossa ”huolimatta kansakunnan sisäisestä todellisesta epätasa-arvosta ja riistosta ajatellaan kansakunnan olevan syvää, horisontaalista kumppanuutta” (Anderson 1991, 6). Puhetavoissa tehdään tiliä niiden erojen kanssa, joita kahden kansanosan välille on aikojen kuluessa selitetty. Näistä eroista puhuminen saa kuitenkin mielensä juuri siitä, ettei näitä eroja ja hierarkioita saisi olla. Tarkoitus on puolin ja toisin palauttaa kuviteltu yhteisö siinä tilanteessa, jossa joku kuuluu lakanneen sitä kuvittelemasta.

Hyvien ihmisten kirjoissa

Kun edellä olen käsitellyt yhteisöpuheen tärkkäta- lähestyn tässä toisessa osassa suomalaisuuspuhetta kahden arkisen esimerkin kautta tarkoituksenani osoittaa yhteisöpuheen olemassaolo myös ruohonjuuritasolla. Tällaisessa yhteisöpuheessa negatiiviseksi ymmärrettyjä luonnehdintoja voidaan käyttää positiivisesti tavanomaisissa keskustelutilanteissa. Yhteys edellä sanottuun on siinä, että negatiiviset luonnehdinnat ovat kansaja herrapuheissa tuotettua sanastoa, joka esimerkeissä otetaan uusiokäyttöön.

Ensimmäinen esimerkki on lääkärin (L) ja potilaan (P) keskustelu työterveystarkastuksessa⁵, ja se koskee alkoholin käyttöä. Lääkäri ottaa asian ensimmäistä kertaa puheeksi yllä olevan esimerkin mukaisesti.

Myytti suomalaisesta viinapäästä liittyy tässä mahdollisen alkoholi-ongelman etsimiseen, alkoholin käytön puheeksi ottamiseen. Lääkärillä on hienoisia vaikeuksia saada haluamansa asia alulle. Aiheeseen hän pääsee ottamalla ensin esiin myyтин myyntityön kosteudesta, jonka jälkeen hän laajentaa tätä vielä puheeksi suomalaisesta tavasta, lopulta hymyillen (£—£) puhuessaan saunaneuvotteluista. Vasta repliikin lopussa kysymys kohdistuu suoraan potilaaseen. Potilas vastaa tähän oman työnsä kautta, edellisen ja nykyisen, ja lääkäri jatkaa lauseen hyväksyvästi loppuun, tällä kertaa puhuen myyntitoiminnasta yleensä potilaan sijasta. Kes-

5 Keskustelu on peräisin Anssi Peräkylän ja Marja-Leena Sorjosen vetämästä projektista *Lääkärin ja potilaan välinen vuorovaikutus perusterveydenhuollossa*. Katkelmaan on huomioni kiinnittänyt projektin tutkija Johanna Ruusuvoori.

kustelu jatkuu sitten myytin puimisenä ja päättyy osittaiseen tunnustukseen: määrättyissä tilanteissa myytti toimii.

Miksi potilaalta tivataan tietoja ammattikulttuurin nykytilasta sen sijasta, että puhutaisiin hänen terveydestään, joka kuitenkin on koko työterveystarkastuksen ydinasia – samalla, kun sekä asianosaiset että jokainen lääkärin vastaanotolla joskus käynyt ymmärtää tässä tilanteessa kyseen olevan nimenomaan potilaasta. Potilaan keinona päästä kertomaan oman alkoholinkäytön kohtuudesta voisi olla myöntää myytti, ja todeta itse olevansa silti kohtuukäyttjä, mutta sen sijasta hän kiistää koko myytin nykyisen todenperäisyyden. Tämän voi tulkita siten, että myyntityöhön liittyvän myytin todeksi myöntäminen leimaisi lopulta hänetkin tai vaihtoehtoisesti tekisi hänestä ”erilaisen” myyntimiehen; toisaalta myytin kiistäminen on helppoa, sillä lääkärillä ei asiasta ole sisäpiirin tietoa, toisin kuin suomalaisuudesta, joka jääkin käsittelemättä. Myytti suomalaisesta viinapäästä ja suomalaisuus saunoineen yleensä on näin keskustelutilanteen viimekätinen yhteinen kehys. Periaatteessa lääkäri voisi nojata myös konkreettiseen terveystarkastustilanteeseen, jossa lääkärin kuuluu tiedustella tiettyjä asioita ja potilaan kuuluu kysymyksiin vastata, kun kerran on otille tullut; valittu suomalaisuuslinja luonee kuitenkin melkoisesti lempeämmän keskusteluilmapiirin.

Olennaista on, että katkelmassa päästään alkoholista puhumaan juuri kierrättämällä myyttejä. Myyntityön ja suomalaisuuden ottaminen puheeksi luo yhteisyyden piirin, joista jälkimmäisen myös lääkäri jakaa. Lääkäri olisi voinut ottaa asian puheeksi paljon yksilöllisemmällä otteella ja ehdottaa keskustelua ns. henkilökohtaisesta ongelmasta. Tässä ongelma näyttää olevan kuitenkin kaikkea muuta kuin henkilökohtainen: se artikuloidaan nimenomaan kulttuurien kautta. Suomalainen viinapää ja myyntityö toimivat välittävänä tekijöinä potilaan ja alkoholin välillä, jolloin alkoholin nauttii ensisijassa kulttuuri, eikä sen jäsen.

Voidaan ajatella, että tällainen itserasistinen puhetapa stigmatisoidessa suomalaisuuden

samalla parantaa suomalaisen yksilön. Myytti ei itse asiassa aseta sellaista normia, jonka rikkomisesta seuraa yhteisöstä karkoitus, vaan se kertoo, mitä yhteisö pitää vielä siedettävänä toimintana: ”sairaus” on yhteisön, ei sen jäsenen ominaisuus tai vika. Tällainen puhe tekee myös mahdolliseksi, ja helpoksikin, tarvittaessa tunnustaa henkilökohtainen osallisuus myytin mukaiseen toimintaan, sillä huolimatta vioistaan on potilas silti hyvien eli normaalien ihmisten kirjoissa. Sama myytti suomalaisesta viinapäästä turvaisi tarvittaessa myös lääkärin selustan.

Esimerkki sopinee osin myös kuvaamaan suomalaisen merkitysjärjestelmän väitettyä yksitasoisuutta, sitä, että täällä kaikki on sitä miltä näyttääkin ja ilmausten merkitykset ovat yksiselitteisiä (ks. esim. Ehrnrooth 1996, 238) – tässä yksittäisessä esimerkissä se on ehkä tila johon pyritään, mutta joka ei nimenomaan vallitse. Lääkärin ja potilaan näkemykset myyntityöhön liittyvästä myytistä ovat aluksi melko kaukana toisistaan, mutta yhteisymmärrykseen päästään nopeasti myöntämällä puolin ja toisin keskustelukumppanin olevan osittain oikeassa: myytti piti kyllä *ennen* paikkansa muttei ehkä enää, vaikka silloin tällöin tulee kyllä tilanteen niin vaatiessa otettua – jälkimmäisen asian potilas ottaa esiin lääkärin jo lopetellessa aihetta; lääkäri puolestaan jatkaa jälleen hyväksyvästi lauseen loppuun. Kaikki ovat lopulta OK.

Vuorovaikutusta tutkittaessa tämän voidaan katsoa liittyvän keskustelukumppanin kasvojen säilyttämiseen. Kuvattukin katkelma saattaisi edetä avauksen jälkeen siten, että Matti Peltoseen (1988, 1992) ja tilastoihin vetoamalla potilas osoittaisi suomalaisen viinapään olevan perätön myytti, ja lisäksi hän saattaisi udella, mihin lääkäri ammattikulttuurin ulkopuolisena perustaa arvionsa myyntityössä läträämisestä. Lääkäri taas voisi vastata jälkimmäiseen vaikkapa sanomalla, että onhan teikäläisiä täällä ravannut, alkoholi-soituneina vieläpä enenevässä määrin (Kaukonen & Haavisto 1996). Näin ei kuitenkaan tehdä, vaan vasta kun kaikki ovat OK, jatkuu asian käsittely, nyt astetta henkilökohtaisemmalla tasolla. Näin kulttuurien kautta puhuminen on vuorovaikutuksen helpottami-

sen ja kasvojen säästämisen väline, mutta edellytyksenä on, että keskustelijat tunnistavat sen ”kulttuurin”, johon vedotaan: mikä tahansa kulttuuri ei ole kenen tahansa jaettavissa, ja näin katkelman keskustelijoiden täytyy olla ainakin potentiaalisesti ”tyypillisiä suomalaisia”, ennen kuin viinapääpuheesta [joka sekun on tunnettava, mutta jonka synty (ks. Peltonen 1988, 32-33) on parasta unohtaa] on lääkärin ja yleisen yhteisymmärryksen työkaluksi.

Toinen ruohonjuuritason esimerkki yhteisöpuheesta tulee tilaisuudesta, jossa englanninkielinen henkilö vetää pienryhmäkoulutusta suomalaisille opiskelijoille. Keskustelussa läsnä ovat koulutuksen suomalainen järjestäjä (J), brittiläinen vetäjä (V) ja henkilö, jonka työtä käsitellään (H1). Katkelmaa ennen on puhuttu haastattelun ja ”luonnollisten” keskustelun eroista, ja puhe on kääntynyt näiden välimuotojen pohtimiseen, erityisesti keskustelunomaiseen ryhmähaastatteluun, jonka J on juuri sanonut parhaimmillaan muistuttavan päivälliskeskustelua. Keskustelu nauhoitettiin, ja olen siivonnut tässä kyseistä nauhoitetta kieliasun ja litte-roinnin osalta artikkelin teeman kannalta parhaaksi katsomallani tavalla.

J ottaa toisessa repliikissään puheeksi suomalaisuuden, jonka yhdeksi luonnepiirteeksi hän määrittelee ujouden. Repliikki on tarkoitettu selvästi kevennykseksi, sillä H1 on vastannut vain J:n aiemman kysymyksen ensimmäiseen osaan (have you had dinner conversation), jonka seurauksena nauhalle

on tarttunut pitkäkö hiljaisuus. Tauon (0.2) jälkeen J jättää reagoimatta suoraan H1:n repliikkiin (vaikkapa kysymällä tämän ja päivälliskeskustelun suhteesta lisää, jolloin poikkeama varsinaisesta aiheesta vain kasvaksi), eikä J myöskään palaa omaan alkupe-
räiseen kysymykseensä (esimerkiksi tähden-
tämällä tarkoitaneensa päivälliskeskustelun ja työn yhdistämistä, jolloin hän tulisi sano-
neeksi, ettei H1 ymmärtänyt kysymystä).
Tämän sijasta hän puhuu naureskellen suo-
malaisuuden erityispiirteistä. V:n vastauk-
seen koko ryhmä reagoi naurahduksella,
jonka jälkeen keskusteluun tulee mukaan
haastattelun, eli tilanteen varsinaisen tee-
man, puheeksi ottava neljäs henkilö, ja pian
viides ja kuudes.

Suomalaisuuden ottaminen puheeksi tässä katkelmassa on vastaus hämmennykseen, jonka johdosta keskustelun kulku on katkenut. Hämmennyksen syistä on mahdol-
lista esittää monenlaisia tulkintoja, mutta
varsinainen suomalaisuusmaininta liittyy
keskustelun käynnistämiseen uudelleen –
sitä tuskin olisi mahdollista jatkaa luonte-
vasti monellakaan muulla tavalla. Leimaa-
vuudessaan (kaikki suomalaiset ovat ujoja)
maininta on erityisen mukaansaottava; li-
säksi J käyttää luonnehdintana ujoutta,
jonka yleisen merkityksen myös brittiläinen
vieras saattaa ymmärtää. Varsin tuttua suo-
malaisuuspuhetta olisi ollut myös selitys
syntyjään small talkia osaamattomista suo-
malaisista, mutta ongelma tällaisessa tilan-
teessa olisi se, ettei puhe ole välttämättä tut-

V: But (.) if it's something like dinner conversation (.) then (.) why not get dinner conversation?

J: o,oh... have you had dinnerconversation I mean (.) at your research?

H1: No, not as a researcher but as a participant (.) I (.) I think that I do it very often because they are interesting (.) very, very interesting (.) to do (.) I think that for me it's a play.

(0.2)

J: So usually (naurahdus) people in Finland (.) we are so shy that if there is tape recorder we say nothing (naurahdus) it's a problem.

V: I don't believe that for a minute.

(naurua)

tua britille. V:n nopea vastaus osoittaa, että suomalaisuusluonnehdinnassa on jotakin, johon hän saattaa tarttua – onko se sitten ”ujous” (miksi hän uskoisi luonnehdintaa, kun hänen kanssaan käy keskustelua kaksi suomalaista nauhurin pyöriessä hänen edessään?), vieraalta tuntuva yleistys vaiko se, että vähättelevään lausuntoon kuuluu vasta näin (vrt. ”Kylläpä olin typerä!”, ”No, hei haloo...” tai ”Mutta tuossa oli kyllä viisautta”). Veikkaisin jälkimmäistä, sillä suomalaisuuden syyllistäminen tarjoaa V:lle britin position, josta J:n väitteen kiistäminen tällä tavalla on mahdollista; jos V olisi suomalainen, hänen repliikkinsä tulkittaisiin todennäköisesti jonkinasteiseksi hyökkäykseksi. Pihvinä tässä on kuitenkin tapa, jolla kansallisuuksien kautta puhumalla selvitetään tilanne. Suomalaisista koostuvan ryhmän nauhahaudus taas voitaneen tulkita jonkinlaiseksi kollektiiviseksi helpotuksen huokaukseksi: V ymmärtää luonnehdinnan merkityksen keskusteluyhteydessä eikä tivaa lisätietoja kansallisista erityispiirteistä.

Kummassakin esimerkissä suomalaisuutta käytetään keskustelun käynnistämiseen. Ensimmäisessä aihe on hankala, toisessa tilanne on hämmentävä. Kummassakin tapauksessa keskustelun avaamisessa myös onnistutaan. Syynä onnistumiseen lienee se, että ns. tyypillistä suomalaisuuspuhetta (esimerkeissä kansapuhetta) viljelemällä voidaan luoda yhteisyyden ilmapiiri, joka ei sulje ketään ulkopuolelle. Lääkäriin ja potilaan keskustelussa lääkäri suomalaisena on samalla lailla osallinen suomalaisesta viinapästä kuin potilaskin; koulutustilaisuudessa ujoinkin suomalainen taas tuntee olonsa kotoisaksi.

Muunlaisiakin yhteisöllisiä käyttöjä negatiiviselle suomalaisuuspuheelle on helppo keksiä: ”suomalainen hiljaisuus” voidaan ottaa puheeksi vaikkapa siksi, että sillä voidaan viestiä esimerkiksi jälkimmäisen kaltaisessa tilanteessa alansa gurulle, ettei tämän tarvitse ottaa itseensä vaikkei kukaan näytäkään repeävän riemusta, ja suomalaisille, ettei näiden tarvitse tuntea itseään huonoiksi osallistujiksi vaikkei suuta saisikaan joka käännteessä auki; ”suomalaisten töykeys”, ”su-

malaisten heikko itsetunto” – kaikkia näitä voidaan käyttää positiivisesti, mukaanottavasti. Tällä tavalla suomalaisuuden stigmatisointi parantaa suomalaisen yksilön. Vihe-
liäisimmätkin suomalaisuuden stereotyyppit jooseppimaisuuksista lammiomaisuuksiin viimeistä pilkkua myöten toteuttava suomalainen on silti vielä hyvien ihmisten kirjoissa, monessa mielessä.

Lopuksi

Olen tällä kirjoituksella halunnut nostaa esiin sen seikan, että suomalaisuuspuheessa on läsnä yhteisöä rakentavia piirteitä silloinkin, kun puhe näyttää koskevan radikaaleja eroja kansalaisten välillä tai puheessa viljellään luonnehdintoja negatiivisista kansallispiirteistä.

Suomalaisuuspuheen negatiivisillakin puolella voi siis olla positiivisia vaikutuksia, ja mikäli suomalaisuutta koskevassa tutkimuksessa keskitytään pelkästään jyrkkiin eron-
tekoihin, jää tämän puheen yhteisöä rakentava merkitys helposti taka-alalle. Tällaisessa yhteisöllisessä suomalaisuuspuheessa, johon keskusteluesimerkit viittaavat, ei ole läsnä mitään turpean juhluvaa meisyyttä, vaan kyse on hyvinkin arkisesta tavasta päästä puhumaan jostakin yhdessä, saada vaikeakin asia sujuvasti alulle. Tämän kirjoituksen ruohonjuuriesimerkit viittaavat edelleen siihen, että syyllistämällä kulttuuri voidaan tämän kulttuurin kasvatti pitää yhteisön jäsenenä, ja ehkä on mahdollista, että surkeimman kulttuurisen omakuvan avulla saavutetaan laajin solidaarisuuden piiri. Esimerkiksi iltapäivälehtien julkisuudessa saatetaan paheksua jyrkästikin jonkun poliitikon runsasta alkoholinkäyttöä, mutta häntä tuskin vaaditaan juomisensa vuoksi tekemään ”johtopäätöksiä”, joiden käytännön seuraus olisi työyhteisöstä karkoitus. Kaiken kaikkiaan, alkoholista puhuttaessa ”henkilökohtainen ongelma” on monin tavoin kuvaava silloin, kun määritellään yksilön hoidon tarvetta.

Mikäli on yleisemminkin niin, että kansanluonteeksi laajennetut negatiiviset luonnehdinnat toimivat tietyissä tilanteissa positiivi-

sesti, herää kysymys, meneekö lapsi pesuveden mukana, mikäli luonnehdinnoista luovutaan vaikkapa positiivisemmän elämäntunteen vuoksi? Esimerkiksi ns. heikko itsetunto -ominaispiirteen painottaminen saattaa olla huono lähtökohta ovelta ovelle kauppiaille myyntitilanteessa, mutta vaikkapa ystävyysuhteissaan voi samainen kauppias hyötyä siitä, että hänen egonsa mahtuu vielä kaverin pakettiautoon. Mutta mitä tapahtuu, jos mahdollisuus puhua heikosta itsetunnosta poistuu kokonaan? Täsmällisesti ottaen tutkimus voisi kysyä, millaisissa arkisissa tilanteissa suomalaisuuspuhe otetaan käyttöön ja miten samatkin luonnehdinnat toimivat eri tilanteissa. Tässä vaikeutena on näiden keskustelutapahtumien bongaaaminen, sillä kun suomalaisuudesta lähtee varta vasten kyselemään, tulee nauhalle yleensä sitä tyypillistä suomalaisuuspuhetta.

Toinen tämän kirjoituksen tavoite on ollut pohtia, mitä seuraa siitä, kun kansapuheen rinnalle nostetaan rakenteeltaan samankaltainen herrapuhe ja kummatkin nähdään osana yhteisöä rakentavaa, suomalaisuudesta käytävää keskustelua. Olen tässä todennut, että samalla kun kummatkin puheet rakentavat hierarkian, joka puhetapana juontaa vuosien 1905 ja 1918 kokemuksiin, ne heti hylkivät sitä. Syyksi tälle olen tulkinnut, ettei hierarkiaa ihanteellisessa suomalaisuudessa saisi olla, ja sekä ”herrat” että ”kansat” koettavat kumpikin omalla tavallaan poistaa sen, kouluttamalla ja nauramalla. Eroista puhumisen mieli on juuri siinä, ettei tiettyjä eroja saisi suomalaisten kesken olla silloin, kun ollaan ”suomalaisia” eikä esimerkiksi ”työmarkkinaosuolia” tms. En väitä, että kansa/herrapuheen tavoitteena olisi jonkinlaisen totaaliykeyden saavuttaminen, jossa toisesta pyrittäisiin tekemään itse. Näinkin voi kyllä olla. Sen sijaan taustalla on nähdäkseni tietty arvo ja ihanne, tasa-arvo kansalaisten horisontaalisen kumppanuuden mielessä, johon ilmaiset ’tyypillinen suomalainen’ (erotuksena ’esimerkillisestä’) tai ’parhaimmisto’ eivät perimmiltään erontekoina istu.

Kansa- ja herrapuheen näkeminen yhteisön rakentamisena mahdollistaa sen, että sitä

kautta voidaan tarkastella uudesta suunnasta esimerkiksi hypoteesinomaisia väitteitä suomalaisen merkkimaailman yksitasaisuudesta, jolloin yksitasaisuus ei enää ole kulttuurin kelvottomuutta vaan tila, johon pyritään ja joka ei siis vielä vallitse. Sama asia näkyy myös lääkärin ja potilaan välisessä kiistassa siitä, miten myytiin tulisi suhtautua: kummallakin on asiasta eri näkemys, joka nopeasti neuvotellaan jonkinlaiseksi yhteisymmärrykseksi. Samasta asiasta suuressa mitakaavassa voi olla kyse myös kansa- ja herrapuheissa. Jos täällä merkki lankeaisi tarkoitteeseensa 1:1:een, miksi puhua? Paitsi tietysti small talkia. Tosin luulen, että kaikista yhteisökulttuureista (kansallisista sekä niitä pienemmistä että suuremmista kulttuureista) saattaa löytyä muodossa tai toisessa toive siitä, että kulttuurin jäsenet jakavat ainakin jossain määrin saman merkkimaailman, että asiat ovat sitä, miltä ne näyttävätkin tai niiden sanotaan näyttävän – olennaisista on, että keskustelijat seikkailevat samalla merkitystasolla, oli se sitten ”ensimmäinen” tai ”toinen”, ja tähän pääsemiseksi ollaan jopa valmiita kiistelemään. ○

Kirjallisuus

Alapuro, Risto ja Stenius, Henrik (1989): Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa Alapuro, Risto, Liikanen, Ilkka, Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (toim.): *Kansa liikkeessä.. Kirjayhtymä, Helsinki, s. 7–52.*

Alapuro, Risto (1993): Suomalaisuuden erityislaadusta. Teoksessa Joenniemi, Pertti, Alapuro, Risto & Pekonen, Kyösti: *Suomesta Euro-Suomeen. Rauhan- ja konfliktitutkimuslaitos. Tutkimustiedote No. 53, Tampere, s. 5–15.*

Alapuro, Risto (1998): Sivistyneistön ambivalentti suomalaisuus. Teoksessa Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (toim.): *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti. Vastapaino, Tampere, s. 177–191.*

Alasuutari, Pertti (1998): Älymystö ja kansakunta. Teoksessa Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (toim.): *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti. Vastapaino, Tampere, 154–174.*

Anderson, Benedict (1991): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Verso, London–New York.*

Apo, Satu (1996): Itserasismista positiivisiin suomalaisuuksiin. Teoksessa Apo, Satu & Ehrnrooth, Jari: Millaisia olemme? Puheenvuoroja suomalaisista mentaliteeteista. Kunnallisalan kehittämissäätiön Polemia-sarjan julkaisu nro 17. Kunnallisalan kehittämissäätiö, Vammala, s. 13–37.

Apo, Satu (1998): Suomalaisuuden stigmatisoinnin traditio. Teoksessa Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (toim.): Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti. Vastapaino, Tampere, s. 85–130.

Bourdieu, Pierre (1984): Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste. Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Ehrnrooth, Jari (1996): Suomalainen itsetutkiskelu. Teoksessa Laaksonen, Pekka & Mettomäki, Sirkka-Liisa (toim.): Olkaamme siis suomalaisia. Kalevalaseuran vuosikirja 75–76. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, s. 237–243.

Giddens, Anthony (1995): Elämää jälkitraditionaalisisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Beck, Ulrich, Giddens, Anthony & Lash, Scott: Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Vastapaino, Tampere, s. 83–152.

Heinonen, Jari (1997): Katseita suomalaisuuteen. Vastarinta ja luopuminen suomalaisessa kansanomaisessa kulttuurissa. Esimerkkeinä Aleksis Kivi, Väinö Linnan, Juha Vainio ja Irwin Goodman. Kustannusyhtiö TA-Tieto Oy, Helsinki.

Jääskeläinen, Ari (1998): Kansallistava kansanrunous: suomalaisuus ja folklore. Teoksessa Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (toim.): Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti. Vastapaino, Tampere, s. 43–84.

Kaukonen, Olavi & Haavisto, Kari (1996): Päihdetapauslaskenta vuonna 1995. Alkoholipolitiikka 2/1996, s. 130–138.

Keltikangas-Järvinen, Liisa (1996): Suomalainen kansanluonne. Teoksessa Laaksonen, Pekka & Mettomäki, Sirkka-Liisa (toim.): Olkaamme siis suomalaisia. Kalevalaseuran vuosikirja 75–76. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, s. 216–225.

Mäkelä, Klaus (1987): Puheen tulkintasäännöt ja sosiologinen kulttuurintutkimus. Sociologia 24:1, s. 1–14.

Mäkelä, Klaus (1996): Itsen esittäminen Suomessa. Teoksessa Laaksonen, Pekka & Mettomäki, Sirkka-Liisa (toim.): Olkaamme siis suomalaisia. Kalevalaseuran vuosikirja 75–76. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, s. 226–231.

Peltonen, Matti (1988): Viinapäystä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalishistoriasta. Hanki ja Jää, Helsinki.

Peltonen, Matti (1992): Suomalaisuus ongelmana. Teoksessa Marjatta Rahikainen (toim.): Suuri muutos. Suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteitä. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus & Helsingin yliopisto, Vammala, s. 131–146.

Peltonen, Matti (1998): Omakuvamme murroskohdat. Maisema ja kieli suomalaisuuskäsitysten perusaineiksina. Teoksessa Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (toim.): Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti. Vastapaino, Tampere, s. 21–41.

Sarajas, Annamari (1962): Viimeiset romantikot. Kirjallisuuden aatteiden vaihtelua 1880-luvun jälkeen. WSOY, Helsinki.